

Archivní a restaurátorský průzkum

Zdenka Gláserová Lebedová | NPÚ ÚP

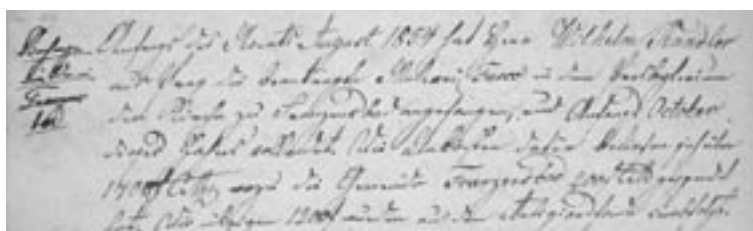
KONTAKT z.lebedova@seznam.cz

Téma letošní konference nazvané *Průzkumy památek* zahrnuje rozmanité množství způsobů, pomocí kterých můžeme památku poznávat. Průzkumy památek provádí specialisté z různých vědních oborů a jejich největším zájmem je (nebo by měla být) záchrana a ochrana památek a také zájem o jejich využití, funkčnost a pravidelnou údržbu. O aktuálnosti mezioborového průzkumu památek svědčí fakt, že tomuto tématu se v letošním roce věnovaly v našich zemích už nejméně dvě konference.¹

Tento příspěvek, koncipovaný z pohledu restaurátora i archiváře, přináší konkrétní příklady, ve kterých se nedílnou součástí restaurátorských průzkumů stal i průzkum literatury, případně pramenů a archiválií, a který významně přispěl k poznání vzniku a historie památky. Přístupů a postupů k obnově památek známe z minulosti i ze současné praxe víc než dost a mou snahou je podpořit výše uvedený názor, že se průzkum jakékoliv památky neobejde bez širšího poznání souvislostí a bez participace většího spektra odborníků. Na konkrétních příkladech bych ráda ukázala vzájemné ovlivňování a vztahy restaurátorského a archivního průzkumu.

Malířská výzdoba presbytáře **kostela Povýšení sv. Kříže ve Františkových Lázních** byla předmětem našeho průzkumu a restaurování už v letech 2004–2005.² Autor maleb Vilém Kandler zde signoval a datoval svou malbu v konše apsidy rokem 1854, což bylo zjištěno průzkumem z lešení. Průzkum literatury pak přinesl ne zcela jednoznačné informace – v několika publikacích byl vznik maleb datován rokem 1853.³ Průzkum pramenů přinesl údaj patrně nejpřesnější, a to ve farní kronice: *Počátkem měsíce srpna roku 1854 zahájil malíř Vilém Kandler z Prahy práce na požadovaných malbách (freskách) v presbytáři kostela ve Františkových Lázních a na počátku října tohoto roku práce dokončil. Náklady na ni [na práci] činily přes 1400 zlatých, z čehož obec Františkovy Lázně darovala 200 zlatých. Zbylých 1200 zlatých poskytl náboženský fond.*⁴ (obr. 1) V tomto případě tedy máme z archivního pramene poměrně přesnou představu o tom, jak dlouho trvala malířská práce na malbách, a jistotu, že malířova vlastní signatura i datace přímo na malbě odpovídá skutečnosti a naopak že část literatury se mýlí. Průzkum pramenů v tomto případě s jistotou potvrdil a doložil výsledky z průzkumu restaurátorského.

V místní části Františkových Lázní **Horní Lomany** je nejstarší památkou jednodílný **kostel sv. Jakuba Většího**. Současný kostel byl obnoven po požáru kolem roku 1740 na základech a částech zdiva starší středověké stavby. V roce 1792 kostel znovu vyhořel a do dvou let

obr. 1

- 1 Například specializovaný odborně metodický den nazvaný *Průzkumy památek*, pořádaný dne 11. 6. v MZM Brno ve spolupráci s ÚOP NPÚ v Brně, dalším byla specializovaná sekce nazvaná *Stavebně-historický průzkum a dějiny umění*, která byla součástí 3. sjezdu historiků umění, konaného ve dnech 24.–25. 9. na FF UK a pořádaného Uměleckohistorickou společností. Na konci listopadu proběhne ve Veletržním paláci dvoudenní seminář o průzkumech v rámci restaurátorských prací, které představí pracovníci Restaurátorského institutu Opificio delle Pietre Dure z Florencie, viz <http://www.mc-galerie.cz/Novinky/Restauratorsky-seminar.html> (staženo k 25. 11. 2009).“
- 2 Z. Lebedová, *Nástěnné malby v presbytáři kostela Povýšení sv. Kříže ve Františkových Lázních*, in: *Restaurování a ochrana uměleckých malířských a sochařských děl*, sborník z konference konané 30. 11. 2006 v Litomyšli a pořádané o. s. Arte-fakt.
- 3 E. Poche (red.), *Umělecké památky Čech I, A/J*, Praha 1977, str. 346, nebo R. Zozulák, *Malíř Vilém Kandler*, in: *Památky – příroda – život*, roč. 30, č. 4, 1998, str. 104–107, aj.
- 4 SOKA Cheb, poř. č. 31, pamětní kniha farnosti Horní Lomany – Gedenkbuch (...) Oberlohma (...) 1837, str. 60.

obr. 2, 3

rok vyloučili. Požár v obci podle kroniky vypukl 3. června 1792 a zachvátil kostel, faru, školní budovu a většinu střech v obci.⁶ Dospěli jsme k názoru, že správné znění nápisu je s chronogramem datovaným do roku 1794, tj. pouze s jedním písmenem C vpředu, takže bylo toto přebývající písmeno C zaretušováno a nápis byl v této podobě konzervován.⁷ Bez obrazového a písemného pramene včetně průzkumu literatury a archiválií by nebylo možné v tomto případě s jistotou určit přesnou dataci nápisu a obhájit jeho opravu na současnou podobu (obr. 3).

Při restaurování **hrobu Františka Matěje**

Hilmara byla nutná rekonstrukce chybějící části památky. Hrob se nachází **na hřbitově v Kopidlně** a pochází z konce roku 1881 (případně 1882).⁸

Při rekonstrukci bývají nejčastěji vodítkem obrazové dokumentace a materiály zobrazující dřívější, v lepším případě původní stav a podobu památky. Hrob tvoří pískovcová socha žehnajícího Krista v životní velikosti, umístěná na hranolovém podstavci, na kterém jsou tři pamětní nápisové desky a porcelánový medailonek s fotografií F. Hilmara. Soše Krista chyběla téměř celá hlava a levá ruka včetně mohutného kříže, který držela (obr. 4). Obrazový materiál zpočátku chyběl a hledání analogických typů žehnajícího Krista nemělo uspokojivý výsledek, a tak restaurátor přikročil k modelování nové hlavy a levé ruky s křížem. V průběhu prací byla pracovníci Městského

obr. 4, 5

úřadu v Kopidlně restaurátorovi mimochodem nabídnuta „nějaká hlava“, která se ukázala být tou chybějící,

takže tento problém byl vyřešen. Zároveň jsme procházeli zejména obrazové materiály ve sbírkách jičínského Regionálního muzea a galerie a ve fondech Státního okresního archivu v Jičíně. V neuspořádaném fondu Františka Matěje Hilmara⁹ se nacházely dvě malé fotografie, zobrazující hrob se sochou z různých úhlů, které byly podle možností zvětšeny. Další, nepřilíživé výrazné fotografie hrobu, jsme reprodukovali ze starších regionálních tisků. Veškeré nalezené obrazové materiály, a v tomto případě také chybějící část památky – pískovcová hlava Krista, významně napomohly k rekonstrukci sochy a k rehabilitaci celého hrobu (obr. 5).

5 Volný překlad pátera Mgr. J. Janečka, O. Cr.: Když byl kostel spálen, pomocí slovného města opět povstal.

6 SOkA Cheb, poř. č. 31, Gedenkbuch (...) Oberlohma (...) 1837, str. 10. Tamtéž kronikář dále píše, že bohoslužby pak byly odbyvány v kapli sv. Jana ve Františkových Lázních až do roku 1794, kdy byl kostel opět obnoven.

7 Letopočet 1794 se nachází také na kamenném klenáku hlavního západního portálu do kostela. Podrobně o průzkumu výmalby, konzervaci nápisu a ostatních restaurátorských pracích v kostele viz Z. G. Lebedová, *Restaurátorský a chemicko-technologický průzkum a Závěrečná restaurátorská zpráva. Nástěnná malba s námětem ze života sv. Jakuba, klenba presbytáře v kostele sv. Jakuba*, Františkovy Lázně-Horní Lomany, Praha 12. 12. 2008.

8 Přesné datum vzniku není známo. Autorem kamenného hrobu je údajně novopacký kameník Karel Sucharda, jeden z členů rozvětvené rodiny Suchardů, která pocházela z tohoto kraje. Nejznámějším z rodiny je sochař a medailér Stanislav Sucharda (*1866 v Nové Pace, +1916 v Praze). Hilmarův hrob v roce 2009 restauroval a rekonstrukci provedl BcA. Petr Gläser ve spolupráci s BcA. Renatou Tauchmanovou, viz P. Gläser, *Kamenná socha Krista na hrobě F. Hilmara na hřbitově v Kopidlně. Závěrečná restaurátorská zpráva*, Mladá Boleslav 19. 12. 2008.

obr. 7

O další památce se zmíním podrobněji, protože zde restaurátorský průzkum i průzkumy literatury a pramenů přinesl množství zajímavých informací. V letošním roce bylo zahájeno restaurování **mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Mladé Boleslavi** (obr. 6).¹⁰ Tato významná barokní památka byla postavena roku 1681 jako poděkování občanů města za odvrácení morové epidemie, která postihla české země v roce 1680. Po provedení restaurátorského průzkumu sloupu bylo zřejmé, že některé jeho části již byly opraveny nebo také vyměněny za nové. Proto jsme v literatuře a poté i v pramenech postupně shromažďovali informace, které by pomohly přesněji postihnout změny na sloupu i v jeho okolí. Sloup byl v minulosti restaurován a opravován v různém rozsahu a době: v roce 1716 (?), 1819, 1843, 1884–1885, 1904 (?), 1928, 1951 nebo 1992. Některé z těchto oprav se týkaly celého sloupu, některé úpravy byly jen lokální.¹¹

Na fotografii z konce 70. let 19. století jsou ještě na sloupu zřetelně vidět čtyři sochy (údajně českých patronů) na podstavci (obr. 7), ale v současné době již sochy na sloupu nejsou. Otázkou tak bylo, kdy sochy zmizely a co je s nimi nyní. Z archivních pramenů jsme se dozvěděli, že sochy byly s jistotou na sloupu ještě před jednou z větších oprav v letech 1884–5.¹² Poté, co se jejich oprava z finančních důvodů neuskutečnila, byly patrně odstraněny. Přesné datum sice v tuto chvíli neznáme, bylo to však patrně v posledních letech 19. století. Z tisku se dovídáme, že „při poslední opravě v minulém století byl [sloup] zbaven pro sešlost 4 soch, které stály na jeho podstavci.“¹³ nebo v textu vydaném v roce 1910: „Okolo sloupu P. Marie (...) bývali 4 svatí z kamene vytesaní, kteří, když zevnějšek jejich sešel, byli před několika roky odklizeni někam na rumoviště. Zvláště vynikal sv. Šebestián, ku stromu přivázaný a mnohými šípy proklaný.“¹⁴ V roce 1951 je upřesněno, že „byly koncem r. 1902 ve stavu nestojícím už za opravu odvezeny na rumiště.“¹⁵ Před plánovanou opravou sloupu ve 20. letech 20. století se uvažovalo o pořízení kopií soch. V roce 1926 poslala Místní

9 Fond uložen v SOkA Jičín. František Matěj Hilmar (23. 9. 1803 Nová Paka – 1. 10. 1881 Kopidlno), hudební skladatel a pedagog, který nejprve cestoval s novopackou kapelou, poté působil jako učitel a později učitel v Kopidlně a okolí. Jako skladatel se věnoval chrámové hudbě a zejména hudbě taneční – jeho nejznámější skladbou je první tiskem vydaná polka nazvaná Esmeralda.

10 Restaurátorské práce provádí BcA. Petr Gláser ve spolupráci s BcA. Renatou Tauchmanovou.

11 Všechny informace pocházejí z nápisů na sloupu o jeho renovacích, dále z následující literatury a pramenů: Ferdinand Strejček, *Jak se probouzela Mladá Boleslav*, b. d. (do 1929), Mladá Boleslav. – Václav František Rudolf, *Staré obrázky boleslavské*, Mladá Boleslav 1910 (2. doplněné vydání). – Sylva Městecká, *Boleslavský uličník*, Muzeum Mladoboleslavsko, 2006. Prameny: SOkA v Mladé Boleslavi, fond Archiv města Mladé Boleslavi, spisy, Národní archiv, fond Státní památková správa (1919)1953–1958(1964) – dále jen SPS – a fond Státní ústav památkové péče a ochrany přírody (1952)1958–1999. Nebudu zde popisovat jednotlivé restaurátorské zásahy, ani výčet všech oprav a úprav není úplný. Zmíním se zde jen o několika bývalých součástech sloupu, které dnes zcela chybí: o čtyřech sochách na rozích podstavce, o osvětlení sloupu a o řetězech kolem sloupu. V letech s otazníkem jsou opravy v tuto chvíli neprokázané, známe jen nepřímé zmínky.

12 SOkA Mladá Boleslav, fond Archiv města Mladé Boleslavi, spisy, sign. 5/1-172, oprava mariánského sloupu na Staroměstském náměstí 1883–1886, Protokol městské rady ze dne 1. 8. 1883: „(...) navrhuje komise, by socha Panny Marie se poměrně k výšce přizpůsobila, sloup novou hlavicí opatřil, čtyři menší sochy novými se nahradily, (...)“ Opravu provedl sochař Hugo Mauermann, viz tamtéž jeho Účet za opravu a částečné obnovení sochy P. Marie na náměstí ze dne 25. 7. 1885.

13 Národní archiv, fond Státní památková správa (dále jen SPS), deník Národní zájmy, 17. 5. 1928, str. 1.

14 V. F. Rudolf, *Staré obrázky boleslavské*, Mladá Boleslav 1910 (2. doplněné vydání), str. 14.

15 SPS, dopis konzervátora Jindřicha Šteffka Státnímu památkovému úřadu ze dne 18. 2. 1951.

Rada katolíků Státnímu památkovému úřadu v Praze dopis, ve kterém popisuje: „Aby celé dílo opět bylo zrestaurováno, bude třeba 4 sochy, které na 4 čtvercových podstavcích u paty sloupu stojí a pro schátralý stav byly odstraněny, nahradit sochami novými, což bude asi vyžadovati značnějšího nákladu. (...)“ (SPS) O dva roky později se hovoří o návrhu, „aby místo chybějících soch pořízeny byly nové a aby se začalo vyjednávat s hořickou sochařskou školou.“¹⁶ S jejich obnovou souhlasil i Státní památkový úřad: „(...) není (...) zásadních námitek proti jejich pořízení, (...) ovšem v dimensích a proporcích úměrných staré památce, jejímu vzhledu a architektuře, což lze očekávat jedině od vážného umělce.“ (SPS, dopis z 28. 7. 1928). Ještě v roce 1951 před opravou sloupu „trčí na 4 místech kotevní železa“.¹⁷ Později (patrně při některé z oprav) byly ale i tyto zbytky želez odstraněny a k realizaci nových soch již nikdy nedošlo.

Kolem sloupu byly snad původně zřízeny kamenné sloupky a k nim připevněny řetězy. V roce 1843 se jedná o opětovném osazení prasklých sloupových řetězů. V 70. letech 19. století jsou na zmíněné fotografii (obr. 7) sloupky patrné, bohužel řetězy vidět nejsou. V roce 1883 se navrhuje ohrazení sloupu „železným zábradlím“ a není jasné, má-li jít o náhradu za existující řetězy nebo o nové zabezpečení sloupu.¹⁸ Na konci 19. století však zábradlí z řetězů kolem sloupu s jistotou je. Dokladem je zajímavý a úsměvný popis z přelomu 19. a 20. století v literatuře: „Mezi kamennými sloupy visely těžké řetězy, vítaná houpačka pro mládež. Mládež se [od] řetězů proutkem odháněla, k tomu [byla] ustanovená babička „kaprálka“.“¹⁹ V současné době neexistují ani řetězy, ani kamenné sloupky. Bývalý ohrazený prostor kolem sloupu je dnes pouze naznačen pruhy trávy ze všech jeho stran s obrubníkem (obr. 6).

Poslední zde uvedenou zajímavostí je (nebo spíše bylo) osvětlení připevněné na sloupu. Při restaurátorském průzkumu byly nalezeny dva kovové držáky na čelní straně sloupu a nebylo jisté, k jakému účelu sloužily. Potvrzení domněnky, že šlo o závěsy lamp, přinesly prameny: po opravě sloupu v roce 1885 si děkan Václav Čtyroky sepsal příjmy a výdaje za opravení sochy, ve kterých byly mimo jiné uvedeny dvě svítilny, které byly na sloup umístěny. Protože náklady na opravu sloupu přesáhly mezi farníky vybranou částku, „(...) vznášející komitét pro opravu sochy P. Marie se sesedší slavnou městskou Radu uctívou žádost, aby (...) scházející částku (...) z důchodu městského ku vyplacení dobrotivě poukázati ráčila a potřebné ony dvě svítilny u sochy zavěšené těž v rozpočet přijala.“ V lednu roku 1886 byly dvě svítilny, umístěné k soše, skutečně městem zaplacený.²⁰ Také bylo ve sloupu za mříží zřízeno věčné světlo, které bylo udržováno městem díky fundacím, po opravě v letech 1884–5 to bylo z odkazu místního děkana a z posledních vůlí farníků. Místo umístění věčného světla za mříží je také dodnes zřejmé.²¹

Ve svém příspěvku jsem záměrně nepopisovala jednotlivé restaurátorské či archivní průzkumy, mým cílem bylo spíše poukázat na jejich vzájemný vztah, který není nikdy jednostranný. Přiblížila jsem konkrétní památky, u kterých přinesl zásadní poznatky průzkum restaurátorský a naopak kdy průzkum literatury a pramenů doložil nebo potvrdil, případně přinesl zcela nové informace. Ve většině případů se však jmenované průzkumy doplňují a skládají do jednoho obrazu a bez této víceoborové spolupráce (a mám tím na mysli širší spolupráci více odborníků, nejen archiváře a restaurátora) se podle mého názoru nelze obejít ve shromažďování informací o památkách při jejich průzkumu.

obr. 6

16 SPS, dopis děkana Františka Matějky ze dne 23. 7. 1928.

17 SPS, dopis konzervátora J. Šteffka SPÚ ze dne 18. 2. 1951. Sloup byl v tomtéž roce opraven pražským sochařem Miroslavem Böswartem.

18 SOkA Mladá Boleslav, fond Archiv města Mladé Boleslavi, spisy, sign. 5/1–172, oprava mariánského sloupu na Staroměstském náměstí 1883–1886, Protokol městské rady ze dne 1. 8. 1883.

19 V. F. Rudolf, *Staré obrázky boleslavské*, Mladá Boleslav 1910 (2. doplněné vydání), str. 14.

20 SOkA Mladá Boleslav, fond Archiv města Mladé Boleslavi, spisy, sign. 5/1–172, oprava mariánského sloupu na Staroměstském náměstí 1883–1886.

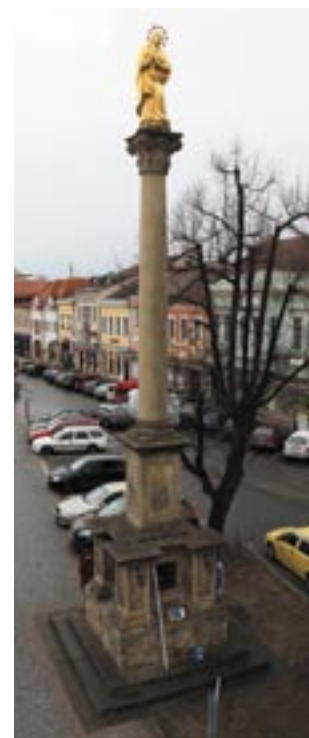
21 V roce 1899 píše opět děkan čtyroky městské radě: „Die fundaçní knihy děkanského kostela zdejšího byla důst. p. + P. Karlem Ros-sím, býv. děkanem zdejším odporučena částka jakási k tomu, aby se zakoupil olej do lampy k soše Panny Marie na starém náměstí, a tam se večer a v noci světlo udržovalo. (...) Než před nebo spíše pod sochou P. Marie se již dlouhý čas nerozsvěcí a neví se zde, komu práce ta byla svěřena. (...)“ V roce 1916 odkázala slečna Eleonora Trávnícká v poslední vůli městu částku, ze které se mělo „udržovati u sochy Panny Marie na Starém městě světlo“. Toto věčné světlo měl udržovat městský almužník za měsíční odměnu 6 K. a obstarávat petrolej, olej, knoty, sirky aj., kvůli zdražení jen po 3 dny v týdnu. V roce 1923 je městem pověřen k udržování věčného světla kostelník za měsíční odměnu 20 Kč, který byl povinen dodávat k němu „petrolej a jiné svítící potřeby, světlo pak musí hořeti od soumraku do 10 hod. večer“, viz SOkA Mladá Boleslav, fond Archiv města Mladé Boleslavi, spisy, sign. 5/1–172, oprava mariánského sloupu na Staroměstském náměstí 1883–1886; spisy, opis dopisu městské rady kostelníku Antonínu Efnertovi ze dne 17. 8. 1923.

Archivní a restaurátorský průzkum | Zdenka Gláserová Lebedová

2., 3. Malovaný nápis na vítězném oblouku v kostele sv. Jakuba Většího v Horních Lomanech před a po restaurování.

← 4., 5. Hrob Františka Matěje Hilmaru na hřbitově v Kopidlně před a po restaurování.

7. Mariánský sloup na Staroměstském náměstí v Mladé Boleslavi v 70. letech 19. století.

6. Prostor kolem sloupu dnes.

FOTO 1-3 Z. C. LEBEDOVÁ, FOTO 4-6 PETR GLÁSER, FOTO 7 Z KNIHY S. MĚSTECKÉ BOLESLAVSKÝ ULÍČNÍK, STR. 10.